

SISUKORD

Saateks.....	11
--------------	----

ESIMENE OSA

Koidueelne telefonihelin.....	17
Punapäine professor	18
Prelüüd	21
Lumepall	23
„Tarkust on sul kuhjaga, aga rumalust Saraatovi stepi täis”	28
Viimane aasta	32
Iga sekund oli arvel	36
Saabus kolmekümne seitsmes aasta	39
Parteist väljaheitmine	42
See päev.....	43
Kapten VEVERS	47
Mustjärve kelder.....	50
Uurimisel on kindlad andmed.....	56
Piits ja präänik	59
Ellu ärganud seinad.....	63
„Annad sa mulle andeks?”	68
Konveieril.....	73
Vastastamised	77
Lahkumine	84
Uued kohtumised.....	86
Vaeslapsed	95
Tuhhatševski ja teised.....	100
Moskvasse.....	106
Tapp	109
Butörka ristsed.....	115
Kogu Komintern.....	123
Butörka ööd	127
Rakendades esimese detsembri seadust	131
Kohus on kiire ja õiglane	136

„Sunnitöö! Milline õndsus!”	139
Pugatšovi torn	143
Stolõpini vagunis	149
Viis sammu pikk, kolm lai	153
Major Vainštoki 22 käsku	158
Valged ööd ja pimedad päevad	160
Glahni koer	164
Maa-alune kartser	169
<i>Comunista italiana</i>	174
„Jerusalemm ootab meid ees!”	177
Päevast päeva, kuust kuusse	181
Sõõm hapnikku	185
Tulekahju vanglas	188
Teine kartser	191
Me meenutame Giordano Brunot	194
Kääbus-koletise lõpp	197
Suurte ootuste aeg	203
Saun! Lihtsalt tavaline sauna!	207
Meie Schlüsselburgi varemetel	210

TEINE OSA

Seitsmes vagun	217
„Erinevad loomad Issanda loomaaias”	221
Transiitlaager	259
Laev Džurma	275
„Teil, armas madam Surm, täna ei vedanud...”	281
Kergetel töödel	289
Elgen – jakuudi keeles „surnud”	308
Metsa langetamas	314
Päästku end, kes suudab!	319
Siin elasid lapsed	325
Tuulehoog kibuvitsapõõsas... ..	332
AJO ja KKO vahel	338
Sõda! Sõda! Sõda!	345
Nelikümmend üheksa kraadi Celsiuse järgi	352
Valgus pimeduses	359

Piimajõed, kisselist kaldad	363
Kahvatud harjad	372
Kelle käes on kirves.....	382
Voorus pääseb võidule	389
Viga saab parandatud	399
Izvestkovaja	406
Rõõmus pühak.....	413
Paradiis mikroskoobi all.....	422
Lahusolek.....	431
Zekaa, eskaa ja bekaa.....	437
<i>Mea culpa</i>	447
Uus kuritegu ja karistus	455
Kellast kellani.....	461

KOLMAS OSA

Tulilinnu saba.....	471
Taas oksjon	481
Mu kuldne pealinn	491
Keeruline töö.....	503
Ajutiselt konvoivaba	519
Isanda viha ja isanda arm.....	530
„Ära nuta nende nähes...“	543
Kaardimajake	555
Tähestiku järjekorras.....	565
Vaskovi maja.....	574
Pärast maavärinat.....	586
Seitse kitsetalle ideoloogiarindel.....	598
Hiiglaprussakas.....	608
Kaheteistkümnes tund	621
Raadios Bachi muusika	630
Komandandid õpivad klassikuid	642
Koidu eel.....	654
Kuriteo koosseisu puudumise tõttu.....	665
Epiloog.....	683

SAATEKS

„Ränga tee” autori Jevgenia Ginzburgi elutee sai alguse Moskvas 1904. aasta 20. detsembril. Tema isa Solomon (1876–1938) oli pärit Grodnast ning ema Revekka (1881–1949) Vilniusest. 1909. aastal kolis pere Kaasani linna, kus Jevgenia jätkas kooli lõpetamise järel (1920) õppimist alguses Kaasani ülikooli ühiskonnauuringute teaduskonnas ning seejärel Kaasani Ida pedagoogilises instituudis, mille lõpetas 1924. aastal. Kaasani Ida pedagoogiline instituut kujunes ka Jevgenia esimeseks tööandjaks – temast sai õpetaja türgi-tatari niinimetatud töölis-fakulteedis, mis oli loodud rahvuskoadri koolitamise eesmärgil. 1920. aastate keskpaik oli veel aeg, mil rahvuskultuuri ja -keelte edendamisse suhtuti valdavalt soosivalt, järgmise kümnendi alguses muutus see kardinaalselt. Kuna palk instituudis oli kesine, teenis Jevgenia lisa, töötades lasteaiakasvatajana ning kirjutades artikleid ajalehele Krasnaja Tatarija. 1924. aastal tutvus ta ning peatselt ka abiellus Leningradi Esimese Meditsiiniinstituudi õppejõu Dmitri Fjodoroviga. Kahe aasta möödudes sündis perekonda poeg Aleksei. Kuid see abielu ei kestnud kaua. Mis aga puudutab Jevgenia poega, siis hukkus ta koos isaga 1941. aastal blokaadiaegses Leningradis.

1930ndate alguses sidus Jevgenia Ginzburg oma elu kommunistliku parteiga, mille ridadesse ta kuulus alates 1932. aastast: siis sai temast Kaasani riikliku ülikooli leninismi ajaloo kateedri dotsent. Kuigi taoline ametikoht ei tähendanud otseselt kuulumist nõukogude tippnomenklatuuri hulka, oli ikkagi tegemist olulise positsiooniga, millega kaasnesid nii keskmisest kõrgem palk kui muud soodustused. Amet viis Jevgenia kokku ka tulevase mehe Pavel Aksjonoviga, kellel oli toleaks ajaks juba seljataga silmapaistev parteiline karjäär – ta oli Kaasani linnanõukogu esimees ning partei linnakomitee liige. Abikaasa kõrge positsioon tõstis Jevgenia Tatarstani parteihierarhia tippu – neile kuulusid hea korter koos riigi poolt tasustatud abilisega ning isikliku autojuhiga sõiduauto. 1932. aastal sündis Jevgenial ja Pavelil poeg Vassili (tulevane kirjanik Vassili Aksjonov).

1932–1934 õppis Jevgenia Ginzburg marksismi-leninismi instituudis, 1935–1937 juhatas ta Tatarstani kirjanike liidu vene sektsiooni, olles ühtlasi Krasnaja Tatarija kultuuriosakonna juhataja.

Kuigi süüdistused riigivastases tegevuses ning arreteerimised leidsid aset nõukogude võimu kogu eelnenud perioodi jooksul, ilmnisid 1930ndate keskpaigas mitmed märgid tagakiusamiste intensiivistumisest. Nii arreteeriti 1935. aastal süüdistatuna trotskismis Jevgenia Ginzburgi töökaaslane, ajalehe Krasnaja Tatarija rahvusvahelise informatsiooni osakonna juhataja. J. Ginzburgile aga heideti ette, et ta ei märganud toimetusse imbunud reeturit. Jevgenia lükkas kõik süüdistused tagasi, lootes (nagu arvasid seda tol ajal paljud), et on aset leidnud eksitus ning peatselt „kõik laabub”. Kuid kaugel sellest. Kõigepealt määrati talle noomitus poliitilise valvsuse minetamise eest, seejärel kõrvaldati õppejõu ametist, heideti parteist välja ning lõpptulemusena, nn suure terrori ajal, 1937. aasta veebruaris Jevgenia Ginzburg arreteeriti. Talle heideti ette liitumist terroristliku organisatsiooniga, mis olevat korraldanud 1934. aasta 1. detsembril Leningradis Kirovi tapmise ning kavandanud terroristlikke akte teiste nõukogude juhtide kõrvaldamiseks. Kohtuotsusena määrati Ginzburgile pikaajaline vanglakaristus formuleeringuga „grupiviisiline terrorism”. Tema vanglakaristus oli mingis mõttes isegi „vedamine”, sest taoline süüdistus lõppes tavaliselt mahalaskmisega. Nii sai Jevgenia Ginzburgist üks paljudest stalinlike laagrite (arhipelaag GULAG) asukatest. Seejuures ei teadnud ta midagi oma lähedaste saatusest. Ei teadnud mehe arreteerimisest (talle määrati 15 aastat) ega laste käekäigust. Kuna nii Ginzburg kui ka tema mees olid tol ajal tulihingelised kommunistid, pidasid nad esitatud süüdistusi kolossaalseks eksituseks (sellist veendumust jagas arreteeritud parteilastest enamus). Nii on J. Ginzburg hiljem kirjutanud: kui temalt oleks varem nõutud partei eest elu andmist, teinuks ta seda hetkegi kõhklemata.

Ajalookirjanduses puudub ühtne seisukoht 1937.–1938. aasta repressioonide ohvrite üldarvu kohta. Kuid üldistatuna on teada, et arreteeriti ligikaudu 1,3–1,5 miljonit inimest, kellest umbes pooltele määrati kõrgeim karistumäär – mahalaskmine.

Jevgenia Ginzburg veetis erinevates vanglates ja laagrites 10 aastat. Selle aja jooksul oli ta sunnitud täitma erinevaid tööülesandeid, seejuures kinnipidamise lõpupoole ka laagrihaiglas, kus ta tutvus saksa

kolonistide järeltulija, arstiametit pidava Anton Walteriga (s 1889). 1947. aastal, laagrist vabanemise ja Magadani asumisele saatmise järgselt, algas Jevgenia ja Walteri kooselu. Pika kirjavahetuse tulemusena õnnestus Jevgenial saada luba taasühineda vahepeal lastekodusse saadetud poja Vassiliga. Lisaks lapsendasid nad koos A. Walteriga tüdruku Antonina, kellest sai hiljem professionaalne näitleja Saksamaal.

1949. aastal arreteeriti Jevgenia Ginzburg uuesti. Seekord oli tal rohkem „õnne” – trellide taga tuli Jevgenial veeta „vaid” kuu aega. Uuesti tekkis kinnipidamisoht 1953. aastal, kuid Stalin suri ja see ei realiseerunud.

Nikita Hruštšovi valitsemise ajal 1955. aastal Julia Ginzburg osaliselt rehabiliteeriti ning nad asusid koos mehega elama Lvivi (kolida Moskvasse anti talle luba alles pärast mehe surma 1966. aastal). Lvivis alustaski J. Ginzburg oma mälestuste kirjanemist.

Kui on juttu Stalini ajastu repressioonide ilukirjanduslikust kajastamisest, mainitakse esmajärjekorras Aleksandr Solženitsõni ja Varlam Šalamovi nime. Kuid Jevgenia Ginzburgi „Ränk teekond” kujutab enesest samaväärset dokumentaalset tõendit ajastu julmusest. Tema raamatus kajastuvad süsteemi hammasrataste vahele sattunud naisterahva (seejuures on tegemist laagrielu koledusi kirjeldavate autorite seas esimese naisega) aastate jooksul kogetud õudused ja isiklikud kannatused. Nii oli nõukogude tegelikkus vabastanud Jevgenia Ginzburgi kommunistlikest illusioonidest ning sundinud inimsuhteid hindama teistest kriteeriumidest lähtuvalt. Ehk mõistma headuse ja kurjuse tõelist olemust.

Nikita Hruštšovi võimuletulek ning järgnenud stalinlike kuritegude hukkamõist andsid Jevgenia Ginzburgile lootuse, et tema kirjanepandud mälestused võivad näha trükivalgust. Seda enam, et 1962. aastal avaldati ajakirjas Novõi Mir laagrielist jutustav ning suurt tähelepanu pälvinud Aleksandr Solženitsõni „Üks päev Ivan Denisovitši elust” (eesti keeles 1963).

Käsikiri, mille autor pealkirjastas kokkuvõtlikult ränga teekonnana ja mis kujutas isikukultuse aegade kroonikat, sai mitmelt tuntud kirjanikult ja kirjanduskriitikult vaimustatud hinnangu, kuid avaldada teksti raamatuna ei õnnestunud. Sama Nõvõi Mir keeldus käsikirja trükki võtmast, kuna toimetuse hinnangul oli tegemist „ülepipardatud roaga”. Saades ka mujalt eitavaid vastuseid, jätkas J. Ginzburg samas tööd raamatu uue variandi kallal, mis oli käsitluselt Stalini aja suhtes veelgi kriitilisem. Teos

pidi kandma pealkirja „Saatana tiiva all”. Kuid 1965. aastal, kartes uut arreteerimist, hävitas Ginzburg käsikirja ning kõik mustandid. Selleks ajaks oli samuti kadunud lootus avaldada „pehmem” versioon ning „Ränk teekond” hakkas levima trükimasinal paljundatud pörandaalustes „samizdati” väljaannetes. 1967. aastal jõudis autori teadmata käsikirja audiovariant välismaale ning raamat avaldati esmakordselt Itaalias ning seejärel teistes lääneriikides.

Jevgenia Ginzburg suri 1977. aasta 25 mail. Möödus kümmekond aastat, enne kui tema raamat nägi kodumaal esmakordselt trükivalgust.

2009. aastal jõudis kinoekraanidele Jevgenia Ginzburgi teose alusel valminud film „Within the Whirlwind” Emily Watsoniga peaosas (režissöör Marleen Gorris).

David Vseviov

Koidueelne telefonihelin

1937. aasta algas õigupoolest 1934. aasta lõpul. Täpsemalt – 1934. aasta 1. detsembril. Kell neli hommikul kõlas läbilõikav telefonihelin. Minu mees, partei Tatarimaa oblastikomitee büroo liige Pavel Vassiljevitsš Aksjonov, oli komandeeringus. Lastetoast kostis magavate laste ühtlast hingamist.

„Tulla hommikul kella kuueks oblastikomiteesse. Tuba number 38.” Selline käsk anti mulle, partei liikmele.

„Sõda?”

Kuid toru pandi ära. Muide, niigi oli selge, et lahti on midagi pahaendelist.

Kedagi äratamata kiirustasin kodust välja veel enne linnatranspordi liikuma hakkamist. Hästi on jäänud meelde pehmed hääletud lumehelbed ja kõndimise kummaline kergus.

Ma ei taha kasutada kõrgelennulisi väljendeid, kuid et tõe vastu mitte patustada, pean ütleva, et kui mul oleks tol ööl, tol lumisel talvisel hommikul kästud partei eest surra mitte üks, vaid kolm korda, oleksin seda teinud vähimagi kõhkluseta. Minus ei olnud parteiliini õigsuse suhtes kahtluse varjugi. Ainult Stalinit (vahest instinktiivselt) ei suutnud ma jumaldada, nagu see juba moodi oli läinud. Muide, seda valvelolekuttunnet tema suhtes varjasin ka enda eest hoolikalt.

Oblastikomitee koridoris tungles juba umbes nelikümmend teadurite-kommunisti. Kõik omavahel tuttavad, töökaaslased. Kohale käsutatud keset ööd, tundusid kõik kahvatute, vaikivatena. Oodati oblastikomitee sekretäri Ljepat.

„Mis juhtus?”

„Kuidas? Te ei teagi? Kirov* on tapetud...”

Ljepa, pisut flegmaatiline lätlane, alati kiretu ja läbitungimatu, partei liige 1913. aastast, oli endast väljas. Tema teadaanne võttis aega vaid viis minutit. Tapmise asjaoludest ei teadnud ta täpsemalt midagi. Kordas ainult seda, mis oli öeldud ametlikus teadaandes. Meid oli välja

* Sergei Kirov (1886–1934) – üks kõige tuntumaid nõukogude partei- ja riigitegelasi, Stalini poliitiline rivaal

kutsutud vaid selleks, et saata sõnum ettevõtetesse laiali. Me pidime tööliiskoosolekuil esinema lühikese teadaandega.

Minule sattus Kaasani tööstuspiirkonnas Zaretšjes asuv kudumisvabrik. Seistes puuvillakottidel otse keset tsehhi, kordasin kohusetruult Ljepa sõnu, aga mõtted tormlesid rahutus segadikus kaugele.

Linna tagasi jõudnud, läksin oblastikomitee sööklasse teed jooma. Minu kõrvale sattus marksismiinstituudi direktor Jestafejev. See oli lihtne hea inimene, Rostovist pärit vana proletaarlane, oktoobrieelse staažiga parteiliige. Me sõbrustasime omavahel vaatamata peaaegu kahekümneaastasele vanusevahele, kokku saades ajasime alati elavalt juttu. Praegu jõi ta teed vaikides, vaatamata minu poolegi. Pärast piilus ringi, kallutas end ja sosistas mulle kõrva mingi kummalise, üldse mitte oma häälega, millest mul vallandus sisemuses hirmsa häda eelaimus:

„Aga tapja oli ju kommunist...”

Punapäine professor

Pikad ajaleheveerud süüdistuskokkuvõtetega Kirovi tapmise asjus tekitasid küll judinaid, kuid mitte veel kahtlusi. Endised Leningradi komnoored? Nikolajev? Rumjantsev? Katalõnov? See oli fantastiline, uskumatu, kuid sellest kõigest kirjutati ju Pravdas – tähendab, kahtlusi ei saanud olla. Kuid protsess hakkas laienema kontsentriliste ringidena, otsekui veepinnal, kuhu on kukkunud kivi.

Ühel 1935. aasta päikeselisel veebruaripäeval astus minu poole sisse professor Elvov. Ta oli ilmunud Kaasani kõrgkoolide sfääri pärast kuulsat juhtumit Jemeljan Jaroslavski* toimetatud neljaköitelise „ÜK(b)P ajalooga”.

1905. aastat käsitlevas peatükis, mille Elvov oli selle raamatu jaoks kirjutanud, oli leitud permanentse revolutsiooni teooria küsimuses teoreetilisi vigu. Kogu raamatu, kaasa arvatud Elvovi peatüki, oli Stalin hukka mõistnud ajakirja Proletarskaja Revoljutsija toimetusele saadetud kuulsas kirjas. Peale seda kirja omandasid vead selgema määratluse – „trotskistlik kontraband”.

* Jemeljan Jaroslavski (1878–1943) – vene revolutsionäär, nõukogude partei- ja riigitegelane, antireligioosse poliitika juht ja ideoloog Nõukogude Liidus

Kuid ajal enne Kirovit tabanud lasku ei olnud need küsimused veel kuigi teravad. Ja Elvov, lähetatud Kaasanisse partei keskkomitee poolt, sai pedagoogikainstituudi professoriks. Valitud partei linnakomitee liikmeks, esines ta ettekannetega haritlaskonna ülelinnalistel kogunemistel ja parteiaktiivi koosolekutel. Isegi Kirovi tapmisele pühendatud ettekande tegi linnakomitee aktiivi koosolekul Elvov.

Ta oli silmatorkava välimusega mees. Tulipunane kahus juukse-pahmakas, otse õlgadel istuv väga suur pea. Kaela Nikolai Elvovil peaaegu ei olnudki ja seetõttu tekitas tema pikk jässakas kogu üht-aegu mulje nii jõust kui teatavast füüsilisest abitusest. Kuhu ta ka ei ilmunud, püüdis ta pilku. Ka oma vaimuomaduste poolest ei jäänud ta märkamatuks. Tema säravad ja teinekord peenutsevad ettekanded, tema kategoorilised ja teravad esinemised ning eruditsioonist laetud kaskaadid, mida ta Kaasani tagasihoidlikele õpetajatele pähe puistas – see kõik tegi ta linnas vihatud kujuk. Ta oli 1935. aastal 33-aastane.

Ja nüüd istubki Elvov 1935. aasta pakaselisel päikeselisel veebruari-päeval mu vastas. Ei istu tugitoolis kirjutuslaua taga, vaid nurgas toolil. Ei aja oma elegantsetes saabastes pikki jalgu laiali, vaid peidab need tooli alla. Ta nägu pole roosakasvalge, nagu see on punapeadele üldiselt omane, vaid tumehall. Süles aga hoiab ta mu kaheaastast Vasjat, kes tuppä jooksis. Elvov räägib siniste värisevate huultega:

„Aga mul on ka... Serjoža... Neljaaastane. Hea poiss.”

Hiljem nägin ma palju selliseid silmi, nagu olid sel päeval punapäisel professoril. Ma ei tea, milliste sõnadega neid silmi kirjeldada. Neis paistsid kannatus, rahutus, tagaaetud looma väsimus ja kusagil kõige sügavamal lootuse poolhullumeelne helk. Arvatavasti olid mul endal hiljem samasugused silmad. Kuid ma ei näinud neid peaaegu kunagi sel lihtsal põhjusel, et mul polnud palju aastaid võimalust end peeglist näha.

„Mis teiega on, Nikolai Naumõtš?”

„Kõik. Kõik on läbi. Ma tulin ainult hetkeks. Tahtsin teile vaid öelda, et te ei mõtleks... See kõik pole ju ometi tõsi. Vannun – ma pole midagi partei vastu teinud.”

Mul on häbi meenutada, kuidas ma hakkasin teda lamedate väikekoodanlike fraasidega rahustama. Noh, et ta liialdab... Küllap tehakse talle teravnenud oludes selle eksliku peatüki eest tagantjärele lihtsalt noomitus jne... Pärast lausust ta aga hoopis kummalised sõnad:

„Mul on väga valus, et ka teie võite saada meie sidemete tõttu kannatada... Ma ei tahtnud seda..”

Nüüd vaatasin ma talle otsa juba ilmse kartusega. Äkki ta on hulluks läinud? Kuidas võiksin mina saada meie sidemete tõttu kannatada? Millised sidemed? Mis jams see on?

Saatust oli meid kokku viinud kohe peale tema Kaasanisse saabumist, see oli vist 1932. aasta sügisel. Ma töötasin toona pedagoogilises instituudis. Temast sai vene ajaloo kateedri juhataja. Korter anti talle instituudi majja. Ta asus kohe mitut väljaannet kavandama ja hakkas selleks koondama oma korterisse teadustöötajaid. Mäletan, et mind kutsuti sinna osalema Tatarimaa ajaloo krestomaatia ettevalmistamises.

Veel tuli mul koos Elvoviga töötada oblastilehe Krasnaja Tatarija toimetuses. Pärast ränka konflikti väljaande uue toimetaja Krasnovi ja ülejäänud töötajate vahel otsustas oblastikomitee toimetust värskendada ja saatis sinna tugevduseks mõned inimesed teadustöötajate seast. Mind määrati kultuuriosakonna juhatajaks, Elvovist sai rahvusvahelise informatsiooni osakonna juhataja.

„Mis ajast peale on ühist tööd nõukogude kõrgkoolis ja parteilises ajakirjanduses hakatud nimetama sidemeteks, pealgi veel sellisteks, mille tõttu võib saada kannatada?”

Oli näha, et sel oma elu hirmsal hetkel, olles kõrvale heitnud talle omase ülespuhutuse ja enesearmastuse, leidis ta endas inimeste mõistmise ande. Ta nägi õigesti mu sõnade taga mitte hirmu ega argpükslikkust, vaid sügavat poliitilist naiivsust. Jah, ma olin partei liige, ajaloolane ja literaat, mul oli juba teaduskraad, kuid ma olin poliitiliselt alaealine. Ta tabas selle ära.

„Te ei saa praegusest hetkest aru. Teil saab olema raske. Veel raskem kui minul. Hüvasti.”

Esikus ei suutnud ta kaua pista kätt oma nahkmantli varrukasse. Mu vanem poeg Aljoša, kes oli toona üheksaastane, seisis uksel ja silmitses punapead tähelepanelikult ja tõsiselt. Siis aitas ta külalisel mantli selga ajada. Aga kui uks oli Elvovi järel kinni langenud, ütles Aljoša:

„Emme, see ei ole kuigi sümpaatne inimene. Aga praegu on tal suur mure. Ja meil on temast kahju, eks?”

Järgmisel hommikul oli mul pedagoogilises instituudis loeng. Vana uksehoidja, kes tundis mind juba ülikooli ajast, tõttas mu juurde kohe, kui olin vestibüüli ilmunud.

„Meie professor... see punapea... viidi täna öösel ära. Arreteeriti!”

Prelüüd

Kaht järgnevat aastat võib nimetada eelmänguks sellele hullumeelsuse ja õuduse sümfooniale, mis algas minu jaoks 1937. aasta veebruaris.

Mõni päev pärast Elvovi arreteerimist toimus ajalehe Krasnaja Tatarija toimetuses parteikoosolek, kus mulle esitati esmakordselt süüdistused selles, mida ma EI OLNUD teinud.

Selgub, et ma EI OLNUD paljastanud trotskistlikku kontrabandisti Elvovi. Ma mitte üksnes POLNUD kirjutanud hävitavat retsensiooni tema toimetamisel ilmunud Tatarimaa ajaloo materjalide kogumiku kohta, vaid olin ka ise selles osalenud. (Kusjuures minu artiklit, mis puudutas XIX sajandi algust, ei kritiseeritud üldse.) Ma POLNUD astunud tema vastu üles koosolekutel. Katsed apelleerida tervele mõistusele tõrjuti otsustavalt tagasi.

„Kuid mitte üksnes mina, vaid mitte keegi meie partei alorganisatsioonist ei astunud tema vastu...”

„Ärge muretsege, igaüks vastutab enda eest ise. Praegu käib jutt teist!”

„Kuid partei oblastikomitee ju usaldas teda! Kommunistid valisid ta linnakomitee liikmeks.”

„Te oleksite pidanud märku andma, et see on vale. Selleks teil kõrgem haridus ja teaduskraad ongi.”

„Aga kas see on juba tõestatud, et ta on trotskist?” Viimane naiivne küsimus kutsus esile üksmeelse nõrdimuspuhangu.

„Aga ta on ju arreteeritud! Ega te ometi mõtle, et keegi arreteeritakse, kui pole täpseid andmeid?”

Kogu eluks on mulle meelde jäänud kõik üksikasjad sellelt koosolekult, mis oli tähelepanuväärne selle poolest, et seal pörkusin ma esimest korda niisuguse loogika ja terve mõistuse rikkumisega, mille üle ma ei väsinud imestamast enama kui kahekümne aasta jooksul, lausa kuni partei XX kongressini välja, või vähemasti kuni 1953. aasta septembripleenumini.

Parteikoosoleku vaheajal läksin oma kabinetti. Tahtsin üksi olla, edasist käitumist läbi mõelda. Kuidas end ülal pidada, et mitte kaotada oma parteilist ja inimlikku väärikust? Mu põsed hõõgusid. Aeg-ajalt tundsin, et lähen teenimatute süüdistuste tõttu hulluks.

Uks kriiksatas. Sisse tuli toimetuse stenografist Aleksandra Aleksandrovna. Ma dikteerisin talle sageli ja me saime temaga hästi läbi.

Juba aastates naine, kinnine, elanud läbi mingi isikliku ebaõnnestumise, oli ta minusse kiindunud.

„Te ei käitu õigesti. Tunnistage end süüdi. Kahetsege.”

„Aga ma ei ole ju milleski süüdi. Miks peaks parteikoosolekule vaele-tama?”

„Niikuinii tehakse teile praegu noomitus. Poliitiline noomitus. See on väga halb. Ja te ei kahetse. See teeb asja veel hullemaks.”

„Ma ei hakka teesklema. Teevad noomituse – hakkam võitlema selle tühistamise eest.”

Ta silmitses mind kortsuvõrgust ümbritsetud heatahtlike silmadega ja lausus needsamad sõnad, mida oli mulle öelnud Elvov meie viimasel kohtumisel.

„Te ei mõista käimasolevaid sündmusi. Teil saab olema väga raske.”

Kui ma satuksin praegu sellisesse olukorda, siis arvatavasti kahetseksin. Tõenäoliselt. Sest „ma pole ise enam see, kes olin varem. Ära-ostmatu, uhke, puhas ja kuri”*

Aga toona olin ma just selline – äraostmatu, uhke, puhas ja kuri. Mitte ükski jõud poleks suutnud mind sundida osalema algavas „kahetsemise” ja „vigade tunnistamise” kampanias. Suured rahvast tulvil saalid ja auditoriumid muutusid pihikambreiks. Vaatamata sellele, et pattudest vabastamine edenes väga vaevaliselt (enamasti tunnistati patukahetsus „ebapiisavaks”), suurenes „kahetsejate” vool iga päevaga. Igal koosolekul oli oma valveroog. Kahetseti permanentse revolutsiooni teooria vääriti-mõistmist ja 1923. aasta opositsioonilise platvormi hääletamisest hoi-dumist. Kahetseti suurriiklikku šovinismi ja teise viisaastaku plaani ala-hindamist, tutvust mingite patustega ja vaimustumist Meierholdi teatrist.

Endale rusikatega vastu rinda tagudes halisesid „süüdlased”, et nad olid „ilmutanud poliitilist lühinägelikkust”, „kaotanud valvsuse”, „läinud kokkuleppele kahtlaste elementidega”, „valanud vett veskile”, „ilmutanud roiskuvat liberalismi”. Ja veel palju-palju selliseid sõnu kõlas avalike hoo-nete võlvide all. Ka ajalehed täitusid kahetsevate artiklitega. Varjamatu hirm juhtis paljude „teoreetikute” sulge. NKVD organite roll ja tähtsus kasvas iga päevaga.

Toimetuse parteikoosolek tegi mulle noomituse „poliitilise valvsuse nüristumise” eest. Eriti nõudis seda toimetaja Kogan, kes asendas sel ajal

* Aleksandr Blok, „Kohtu eel” („Перед судом”)

Krasnovi. Ta esitas mu vastu ehtsa prokurörikõne, milles ma figureerisin kui „Elvovi potentsiaalne mõttekaaslane”.

Mõne aja möödudes selgus, et Koganil endal on opositsiooniline minevik, tema naine aga on olnud Smilga isiklik sekretär ja võtnud Moskvast osa tuntud „Smilga ärasaatmisest” Siberisse asumisele.*

Et tähelepanu enda pealt ära suunata, ilmutas Kogan raevukat agarust teiste kommunistide paljastamisel ja eriti selliste poliitiliselt kogemematute suhtes nagu mina. 1936. aasta lõpul, olles selleks ajaks üle viidud Jaroslavlisse ja suutmata kauem taluda arreteerimise ootust, heitis Kogan end rongi alla.

Pisut parandas mu meeleolu see, et ka partei rajoonikomitee sekretär osutus sama taipamatuks kui mina. Kui mu noomitus jõudis mu apellatsiooni korras rajoonikomitee büroole, imestas ta:

„Mille eest talle selline noomitus? Elvovi teadsid ju kõik. Teda usaldasid nii oblasti- kui linnakomitee. Kas siis selle eest, et nad kõndisid koos ühel tänaval?”

Ja noomitus tühistatigi, moe pärast jäeti (teiste bürooliikmete pealekäimisel, kes sekretärist paremini jagasid, mida neilt „antud etapil” nõuti) siiski alles osutus „ebapiisavale valvsusele”.

Lumepall

Linnast seitsme kilomeetri kaugusel Kazanka jõe maalilisel kaldal seisis oblastikomitee suvilakompleks Livadia. Selle oli ehitanud Ljepa eelkäija, oblastikomitee endine sekretär Mihhail Razumov. Too lühikeste jalgade, läbitungivate siniste silmade ja Louis XVI profiiliga paksuke parteiliige 1912. aastast oli mu mehe, Aksjonovi lähedane sõber. Seetõttu tundisime me seda „Tatarimaa esimest brigadiri” (selline pugejalik väljend oli toona käibel) väga hästi.

* Ivars Smilga (1892–1937) – läti rahvusest nõukogude partei- ja riigitegelane. Mängis olulist rolli Lev Trotski juhitud opositsioonis, mille eest heideti 1927. aastal kommunistlikust parteist välja ja saadeti OGPU erikomisjoni otsusel neljaks aastaks Siberisse asumisele. Tema ärasaatmisele kogunes ligi 1500 inimest, kelle ees pidas kõne Lev Trotski. Ivars Smilga arreteeriti 1935. aasta 1. jaanuaril ja mõisteti 10. jaanuaril 1937 „trotskistliku kontrrevolutsioonilise tegevuse eest” mahalaskmisele. Otsus viidi kohe täide. Sama saatuse osaliseks sai ka tema naine Nadežda Polujan, kes lasti maha Karjalas koos grupi teiste endiste bolševikega 1937. aasta novembris.

Ta oli inimene täis vasturääkivusi. Olles kahtlemata parteitruu ja suurte organisaatorivõimetega, oli tal ka väga suur kalduvus omaenese isiku kultuseks. Ma olin temaga tutvunud 1929. aastal ja ta elu läks me silme all üha uhkemaks. Ta oli 1930. aastal üürinud Aksjonovite korteris üht tuba ja kui kõht tühjaks läks, löikas ta sulenoaga ajalehe peal vorsti. 1931. aastal ehitas ta Livadia ja sinna endale ka omaette maja. Aga 1933. aastal, kui Tatarimaad autasustati kolhooside rajamise eest Lenini ordeniga, kanti Razumovi portreid juba lauldes mööda linna ning põllumajandusnäitustel meisterdasid initsiatiivikad kunstnikud neid portreid kõige erinevamatest kõrrelistest – kaertest kuni läätsedeni.

Meie, Razumovi head tuttavad, viskasime juba kaua enne seda, kui samalaadset situatsiooni kujutasid Ilf ja Petrov, oma sekretäri üle nalja.

„Mihhail Ossipovitš, varblased on teie pildil öösel silmad välja nokkinud. Vaadake, seal Mustjärve pool!”

Suvel puhkasid Livadias oblastikomitee büroo liikmed koos oma perekondadega. Puhkepäeviti käidi seal puhkamas aasta läbi. Ühel 1935. aasta kevadpäeval sõitsime ka meie kogu perega sinna. Ühe laua ääres märkasin ma uut nägu.

„Kes see punapea Motele* veel selline on?” küsisin sosinal mehelt.

„Mitte punapea, vaid must, ja mitte Motele, vaid seltsimees Beilin, parteilise kontrolli komisjoni kolleegiumi uus esimees.”

Kas võisin ma toona arvata, et kohaliku rätsepa heasüdamliku välimuse taga varjab end mu esimene inkviisitor?

Meid tehti omavahel tuttavaks. Miski välgatas tema silmades mu nime kuuldes, kuid ta kustutas selle kohe, suunates pilgu taldrikul olevatele kuulsatele Livadia pirukatele. Hiljem selgus, et minu toimik lebas juba tema töölalal.

Mõni päev pärast meie esimest kohtumist istusin ma juba seltsimees Beilini kabinetis tema sadistlik-fanaatilise terava pilgu ees ning ta täpsustas ja lihvis talmudliku rafineeritusega formuleeringuid minu „kuritegude” kohta. Lumepall veeres katastroofiliselt suurenedes mäest alla, ähvardades mind enda alla matta.

Seltsimees Beilini oli vaikne hääl. Ta ütles mulle parteilase kombel „sina”.

* Viide Jossif Utkini poemile

„Kas sa siis seltsimees Stalini artiklit ei lugenud? Sa oled ju kõrgelt haritud ja pole võimalik, et sa sellest aru ei saanud.”

„Kas sa ei teadnud, et permanentse revolutsiooni küsimuses on Elvov vigu teinud?”

„Sina ei tunnistanud parteikoosolekul oma süüd. Tähendab, sa ei taha partei ees relvi maha panna?”

Ma ei saanud aru, mida see „relvi maha panema” tähendab, ja püüdsin Beilinit veenda, et ma pole partei vastu kunagi relvil olnudki. Ta katkis oma põlevad silmad poolkaarekujuliste laugudega ja alustas vaikselt kõike otsast peale.

„See, kes ei taha partei ees relvi maha panna, asetub objektiivselt võttes selle vaenlaste positsioonile...”

Ma tegin taas meeletliku katse pinnal püsida, meenutades oma karmile pihiisale, et tegelikult ma pole midagi halba teinudki peale selle, et olin Elvoviga teiselt tuttav nagu ka teised meie ülikooli töötajad.

„Sa ei saa ikka aru, et leplikkus parteivaenulike elementide suhtes viib objektiivselt võttes libastumiseni...”

Kuulamata mu vastuväiteid, veeretask ta palli üha edasi, nügides seda kindla, läbimõeldud ja mulle veel täiesti arusaamatu plaani kohaselt. Peagi ei toimunud meie igapäevased kohtumised enam üksnes omavahel. Moskvast sõitis kohale seltsimees, kelle nime ma ei mäleta, kuid keda olen mõttes alati kutsunud Maljuta Skuratoviks*. Too oli uurimisvõtetelt Beilini antipood, kuid sadistliku rafineerituse poolest tema teisik. Beilini laugude taha varjunud silmad helkisid tagasihoitud rõõmust, mida talle pakkus inimese mõnitamine. Maljuta silmad pildusid avalikult sadu raevukaid kiiri. Beilin rääkis tasase rinnahäälega. Maljuta lõugas. Ta isegi ropendas. Tõsi, need roppused olid kaugel neist, mida mul tuli hiljem NKVDs kuulda. See oli poliitiline sõim. Kokkuleplased! Trotskistlikud vördjad! Sõnamurdjad narakad!

Nad piinasid mind kaks kuud ja kevadeks olid mu närvid täiesti läbi, lisaks vaevasid mind malaariahood.

* Grigori Skuratov-Belski (surn 1. jaanuaril 1573), enam tuntud kui Maljuta Skuratov, oli üks opritšnina juhtidest Ivan IV valitsusajal. Paistis silma eriti julmade vägivallategude ja halastamatusega. 1886. aastal püstitati Mäo lähedale Vene riiki admiralina teeninud parun Olaf von Stackelbergi eestvedamisel 8,5 meetri kõrgune dolomiidist obelisk 1573. aastal Paide piiramisel hukkunud venelastele, sealhulgas Maljuta Skuratovile. See mälestusmärk on säilinud tänaseni.